

**Қырғызбаева А.,
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық
заң факультетінің 3 курс студенттері**

*Ғылыми жетекшісі: әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
заң факультеті қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және
криминалистика кафедрасының аға оқытушысы Даубасова С.Ш.*

**ОДОРОЛОГИЯ: ДАМУ КЕЗЕНДЕРІ, ӘДІСТЕРІ, ҚЫЛМЫСТЫ
АШУДАҒЫ МАҢЫЗЫ**

Адам иісі – қылмыс жасаған кезде әрқашан қалып қоятын із және оны уақытында алу, тиімді консервациялау және толық зерттеу қылмысты ашу мен сезікті адамдарды тез арада табудың бірден бір кепілі болып табылады. Криминалистикалық одорологияның әдістері оқиға болған жерде қылмыс жасаған адамның мінездемесін, сипатын анықтауға көмектеседі. Сонымен қатар тергеу әрекеттерінің барлық кезеңінде сақталып, нақты тұлғаның қылмысқа қатыстылығын тексеру кезінде қолданылады. Иіс іздерін сараптамалық зерттеу тергеуші, анықтаушы қаулыларымен немесе сараптама тағайындау туралы соттың ұйғарымы негізінде жүргізіледі. Бұл мақалада иіс іздерін анықтау, алу және зерттеу әдістері мен маңызына көңіл бөлінеді. Криминалистиканың бір торабында және жедел-іздіктің өсуіне байланысты пайда болған криминалистикалық одорологияның әдістері өз алдына қылмысты тергеу мен ашуда адам иісін қолданудың жаңа кезеңін қалыптастырды.

1. Криминалистикалық одорологияның даму кезеңдері. Алғашқы рет криминалистикалық одорологияның әдістерін дәлелдемелерді табу мен бекітудің бір құралы ретінде қолдануды 1965 жылы ұсына бастады. Алайда алға қойған бұл ұсыныс процессуалдық және әдістемелі түрде қарсылықтарда тап болды. Бұл наразылықтарды жоймай, криминалистикалық одорологияның қағидаларын қалыптастыру мүмкін емес болатын. Әр түрлі көлемдегі келесі консервациядағы ауа-иіс сынамаларын шприц принципіне сай жұмыс істеп, иіс қалдықтарын құрылғы арқылы жинайтын бұл аталған әдіс тәжірбие жүзінде төтеп бере алмады. Тәлімбақтағы дәстүрлі кинологиялық іріктеме және қызметі ит өсіруге арналған жердегі иіс алу және криминалистикалық анализдеу әдіс-тәсілдерін жүргізудегі есептеулер, зерттеу базасының, сенімді биологиялық иісті анализдеу әдістерінің жоқтығы және арнайы білімі бар талапқа сай келетін мамандар тапшылығының әсерінен үмітті ақтай алмады. Оқиға болған жердегі адамнан алынған криминалистикалық иіс сынамаларын қолдану және консервация идеясы Шығыс Еуропа елдерінде қолдау тапты. 70-ші жылдардың басында Германия Демократиялық Республика мен Венгрияда консервациялық ауа-иіс қоспасынан мақталы қағазды майлыққа адам іздерінен затты сұйық не қатты адсорбенттің беткі қабатының газдарды не заттектерді сіңіріп алуы арқылы (адсорбция) иісті алуға көшті. Венгриялық

криминалистермен тізімде (учет) тұрған адамдардан алынған иісті түпнұсқалардың топтамасын аумақтық ұйымдастыру мәселесі шешілді. Мұндай топтамалар тізімде (учет) тұрған нақты қылмысқа сезікті деп танылған тұлғаға жедел тексеру кезінде қолданылды

70-ші жылдары қазіргі Ресейде криминалистикалық одорологияның әдістерін дамыту жұмыстары жүргізіліп жатты. Ақпараттық теорияға сүйене отырып, О.Г.Гвахария иттермен ізделіп отырған иісті табу арқылы үзіліссіз жүргізілген процестердің арқасында қате қорытынды бермейтін жоба жасады. СССР Бүкілкеңестік ғылыми зерттеу институтында нақты иісті кинологиялық зерттеу мүмкіндігі қалыптасты. Мұның барлығы қылмыстық іс жүргізуде иіс іздерін заттай дәлелдеме ретінде қолдануға мүмкіндік берді.

2. Иіс іздерін анықтау және бекіту. Адамның иіс іздері әдетте ол ұзақ, әрі қарқынды байланыста болған заттарда сақталады. Мұндай іздерді қолдану қылмысты ашуда елеулі фактор бола алады. Қылмыскерлердің жеке басын анықтауға көмектесетін адам иісінің сараптамасы кей жағдайда таптырмайтын әдіс болып табылады. Иіс шығаратын іздер мен заттар – иісті адам іздерінің қайнар көзі болып табылады. Ережеге сәйкес, оқиға болған жерді қарау кезінде, мүмкіндік болса тек оқиға болған жерді ғана емес, сонымен қатар сезіктінің жеке заттары мен киімдерін, қылмыс құралын және тергеліп отырған оқиғаға қатысы бар басқа да заттарды мұқият қарап шығу керек. Алу тек қылмысқа қатысы бар заттарға қолданылады. Оқиға болған жерді қарау хаттамасында мүмкіндігінше алынған заттардың жеке сипаттамалары мен ерекшеліктері көрсетілуі тиіс. Барлық алынған заттар куәгерлермен, басқа да қатысушыларға таныстырылуы тиіс. Сонымен қатар хаттамада: қандай уақытта, қандай табиғи жағдайда қарау жүргізілді, қандай техникалық құралдар қолданылды, қандай заттар алынды және қандай мөр басылды т.б. көрсетілуі тиіс. Оқиға болған жерді қарау кезінде иіс іздері сақталған заттарды алу барысында төмендегі әрекеттерді: – орын алған жағдай, оның қатысушыларын, иісті заттардың пайда болу механизмі мен басқа да жағдайлардың болжамдарын құру; – иісті іздердің орналасу орнын, сақталуын қамтамасыз ету; – иісті іздер сақталуы мүмкін заттарды алу үшін шара қолдану; – қылмыскерді іздестіру мен ұстауда және олармен иісті ізі бар жоғалған, тасталған немесе жасырынған заттарды табу үшін арнайы иттерді пайдалану; – алынған объектілерді бекіту кезінде оқиға болған жердегі хаттамаға суреттеп жазу; – адамның иісті іздері сақталған затты-тасушыны алу мен буып түю; Қылмыскердің иісті іздері сақталған затты-тасушыны анықтау үшін «... ойша нақты оқиғадағы иістің пайда болу механизмін құру міндетті. Ол негізінен қылмыскер әрекетіне, физикалық тұрғыдан дайындығы және қолданылған қылмыс құрана байланысты. Қылмыстық оқиғаның картинасы кейде жәбірленушінің әрекеттерімен немесе басқа адамдардың килігуімен толықтырылып отырады (үй тазалау т.б.)»

Оқиға болған жерден алынуға жататын объектінің негізгі бөлігін тері мен қан іздері, шаш, адамның жеке иісі ретінде сипатталатын (киім заттары, қылмыс құралы) заттар құрайды. Сонымен қатар, «... оқиға болған жерді

қараушылар иіс іздерінің қыр-сырын ескерулері керек, себебі иіс іздері қоршаған ортамен әрекеттесуі әсерінен өз құрамын өзгертіп немесе жоғалтып отырады». Иіс іздерін іздеу және анықтау, оларды алудың өз ерекшеліктері бар. Иіс іздерін анықтауға байланысты жұмыстар жалпы оқиға болған жерді қарауда басталады, яғни шегің анықтау барысында шолу жүргізіледі. Бұл сатыда тергеуші басқа да жедел-тергеу топ мүшелерімен болған оқиғаның ерекшелігін анықтайды: орны, уақыты мен қылмыс жасау әдісін; қолданылған қылмыс құралдары, қылмыскерді сипаттайтын белгілер т.б. Сонымен қатар, қылмыскермен тасталған немесе ұмыт қалып кеткен киімнің бөліктері (қалпақ, қолғап), құралдар, қылмыстық қол сұғушылықтан алынған заттарды бұйып-түюге арналған құралдар (жіптер, электрсымдар) және басқалар. Мұндай заттар (егер бұлар адаммен байланысқа түссе) оқиғаға қатысушылар туралы ольфакторлы (иіс сезгіш) ақпаратты ұстайды. Иіс іздері бар қылмыскермен тасталған немесе ұмыт қалып кеткен затты-тасушыны жалпы қарау кезінде планға, кестеге, хаттамаға фотосурет, видеожазу арқылы бекіту міндетті. Иіс тасушы суретке түсірілген және «қызба іздер» бойынша жұмысқа арнайы иттер пайдаланылғаннан кейін, ол оқиға болған жерді қарау хаттамасында көрсетілуі тиіс. Сонымен қатар, жедел-ізвестіру тобының мүшелері оқиға болған жерде өздерінің жеке иісті іздерінің қосылып кетуінің алдын алулары керек. Адамның иісті іздері бірінші кезекте алынуы тиіс. Себебі желдету нәтижесінде өздігінен жойылу – олар үшін қалыпты жағдай. Егер иісті заттар сараптамалық зерттеу жүргізуді қажет етсе, олардың әрқайсысын көп қабатты алюменді фольгамен нық орайды немесе таза, құрғақ, және герметикалық (саңылаусыз) жабылатын шыны құтыға орналастырады. Иіс іздерін анықтау кезінде куәлардан, қылмыс болған жердегі үй иелерінен, олардың көршілерінен сұрастыру үлкен маңызға ие. Олардың болған оқиғаға қатысты түсініктемелері бағдар жасауға және иіс іздері бар қылмыскермен тасталған немесе ұмыт қалып кеткен затты-тасушыны табуға көмектеседі. Иіс іздерін анықтауға мүмкіндік беретін ең ықтимал жерлер төмендегідей: – қылмыс жасағанға дейінгі қылмыскерлетдің жасырынған жерлері; – үй жай ішіндегі (помещениедегі) есік пен терезеге кіру амалдары; – құнды заттар жоғалған және сақталған жерлер; – электрлік кедергілер, әр түрлі отыратын орындар, заттар, қылмыс құралы, құнды заттар, қылмыскердің жеке заттары табылған жерлер; – қылмыскердің шегіну жерлері (дәліз, баспалдақты тор); – ұрланған затты жасыру орны (жер төле, арнайы өртке қарсы орын т.б.);

Сонымен, ольфакторлы ойдағыдай дұрыс қолдану тергеу жүргізген субъектілердің әрекеттерінің дұрыстығына, алдын ала тұшымды бағаланған болжамға, өз уақытында иіс тасушы заттарды анықтау мен бұйып түюге, 148

сараптама-криминалистикалық бөлімге жинау, сақтау және зерттеу үшін бағыттауларына байланысты.

Қорытындылай келе, әр адам қайталанбайтын иіске ие. Біздің әрқайсымызға «ароматты куәлік» беруге болады. Ол иіс адам туралы көп мәлімет бере алады: қайда болғаны, кіммен кездескені, не жегені... Тіпті иіс арқылы қандай аурумен ауырғандығын анықтауға болады. Білікті дәрігерлер

көп аурудың, өзінің қайталанбайты иіске ие болатынын айтуда. Осы уақытқа дейін тірі организмдердің иістерін дәл зерттейтін және теңестіретін құрылғы ойлап табылған жоқ. Қазіргі уақытта ең тиімді арнай иттер саналады. Себебі олардың иіс сезу қабілеті адамдарға қарағанда 800 мың есе жоғары көрінеді. Одорологиялық зерттеулер көзге көрінбейтін заттардан, мысалы жанған оттықтан, темекі, қан, шаш және т.б. қалдығынан иісті мәлімет алуға мүмкіндік береді. Біздің елімізде алғаш рет одорология әдістерін Алматы қаласы ІД жедел-криминалистикалық бөлімнің қызметкерлері қолданған болатын. Өкінішке орай, еліміздің тергеу және сот тәжірбиесінде одорологиялық зерттеу кең түрде енгізілмеген. Бұған себеп, тергеу мен сот органдарының арнайы дайындықтарының әлсіздігі, ғылыми-техникалық базаның, аталған зерттеуге байланысты білімнің аздығы себепкер болып отыр. Оған қоса, одорологияны оқытатын еңбектердің жарық көрмеуі. Қазіргі уақытта одорологиялық зерттеулер Германия, Польша, Финляндия, Чехия, Венгрия, Ресей, Белоруссия және басқа да елдерде кеңінен орын алуда.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Белкин Р.С. Частные криминалистические теории. М.: Юридическая литература, 1978;
2. Строгович М.С. О криминалистической одорологии Иркутск: 1970;
3. Юридический энциклопедический словарь. М.: Юридическая литература, 1987.
4. <http://vecher.kz/node/13546>